

דין וחשבון לאקדמיה (לספרות)

עמרי הרצוג

המחלקה לתרבות, יצירה והפקה, המכללה האקדמית ספיר

יעל שוקר

בית הספר לאמנויות הקול והמסך, המכללה האקדמית ספיר

השיח המתמשך על היחלשותם של מדעי הרוח מציע פרדיגמות פרשניות משכנעות, שרובן מפנות את המבט כלפי חוץ מאיים. יש הממקמים את שקיעת מעמדם של מדעי הרוח בהקשר תרבותי היפר-קפיטליסטי רחב, המפגין מודלים נחשקים של ידע ושל הצלחה ומשתמש בתביעה לשיפור עצמי בהקשרים חומריים; אלו מובטחים באמצעות לימודי ניהול או מקצועות "פרקטיים" אחרים. האצבע המאשימה מופנית גם להעלאת סף הגירוי וצמצום טווח הקשב וההעמקה של סטודנטים. יש שמדגישים היבטים כלכליים של חלוקת משאבים אקדמיים בעידן של "ניהול רווחים", חלוקה שמצמצמת את ההשקעה המוסדית במדעי הרוח; ורבים מצביעים על הקשרים פוליטיים אקטואליים של דה-לגיטימציה למערכים אינטלקטואליים-ביקורתיים אקדמיים, שמדעי הרוח הם משכנם.

במסה צנועה זו נבקש להתמקד בתחום אחד של מדעי הרוח, הוא לימודי הספרות העברית. מבלי לשלול את ההסברים הללו, ננסה להתבונן באקדמיות לספרות ולשאול את עצמנו — כמי שמתפקדים כחלק מהן — היכן נעוצה האחריות שלנו להיחלשותה של דיסציפלינה זו, בכל הנוגע למשקלה במוסדות האקדמיים ולהשפעתה הציבורית. האם האופנים שבהם נלמדת "הספרות" תרמו למצבם של חוגי הספרות בחלק מהאוניברסיטאות בארץ (ובראשם החוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים), המרכז את השיח הציבורי בנושא זה בשנים האחרונות)? תחילה, כמעשה מוכני, יש להצטדק לגבי הדיון הזה, או לפחות להצדיקו. המחשבה שלנו היא רפלקסיבית וביקורתית, על אף הפיתוי לסגת להסברים צפויים יותר, שהרגש המרכזי

שמפעיל אותם הוא העלבון ביחס ל"חוץ" — המתקיים במסגרת האקדמיה ומעבר לה. אנחנו אוהבי ספרות, חוקרים אותה ומלמדים אותה במסגרת אקדמית. לפיכך אין זה ניגוח חיצוני, אלא הזמנה לחשבון נפש, ולו ראשוני, על חלקם של מחקר הספרות והוראתה במעמדן הרעוע של חלק מהמחלקות לספרות עברית באקדמיה הישראלית.

חשוב לציין שבתוך השדה יש הבדלים ניכרים בין מוסדות, וכן טמפרמנטים שונים של חוקרים המובילים לאורך השנים מחלקות אקדמיות. במהלך השנים האחרונות עברו חלק מהמחלקות שינויים, ושניים מהם בולטים במיוחד: הכללה של לימודי כתיבה יוצרת במחלקות, ואיחוד בין המחלקה לספרות עברית ובין מחלקות לספרויות אחרות כפורמטים כמו "בית ספר לספרויות", או מחלקה לספרות עברית והשוואתית. שינויים מתרחשים בתוך מחלקות לספרות שמבקשות (או מתבקשות) לסגל עצמן לשינויים מוסדיים, לאילוצים כלכליים ולצרכים של המועמדים. לאור ההכרח בהיערכות מחדשת, אנו מעוניינים לחשוב שוב על השדה כולו ולזהות את הגורמים שמעכבים את התפתחותו — ולעתים אף תורמים באופן פעיל לשקיעתו; וכן לנסות לסמן כיווני מחשבה ותנועה אפשריים נוספים.

האקדמיה ושוק הספרים

אפשר למנות בפירוט את בעיותיו המבניות והתוכניות של שדה הספרות בישראל; ורבים אף עושים זאת לאחרונה, בעיקר מאז החלתו של חוק הספרים והדיון הציבורי שהוא עורר בקרב השחקנים בשדה הספרותי — יוצרים, מוציאים לאור וקמעונאים. חוק הספרים יצר שינוי דרמטי בדינמיקה של שוק הספרים, והוא נחקק כדי להציל את השוק ואת אופני חלוקת ההון בתוכו. החוק ביקש להפסיק באחת את סחרור המבצעים, שהסב הפסדים לכל השחקנים במערך הייצור וההפצה של השדה, והרגיל את קהל היעד למחירים שלא יוכלו לתחזק את התעשייה הספרותית לאורך זמן. ההחלטה שבמהלך שנה וחצי מיום הוצאתו של ספר הוא יימכר במחיר קטלוגי מלא ביקשה לייצב את שוק הספרים ולנרמל אותו; להרגיל את קהל היעד לתמחור סביר. אולם החוק נתקל במשוכה שקשורה במבנה החרגי של השוק: עשרות יצרנים (הוצאות לאור) מול דואופול קמעונאי (סטימצקי וצומת ספרים), שגובים מהיצרנים מחיר בלתי סביר על הזכות למכור את הספרים בחנויות (כשישים אחוזים מהמחיר הקטלוגי של הספר). התוצאה היא שמחירים הקטלוגי של הספרים החדשים עלה, ושיעור הרווח של ההוצאות ושל הסופרים נותר נמוך. בטווח המידי, התוצאה של מהלכים אלו הייתה צמצום דרמטי של הקטלוגים, ובעיקר פגיעה בספרות המקור החדשה (ספרי ביכורים, לדוגמה).

חוק הספרים, שמעמדו נבחן ללא הרף בוועדות מקצועיות, עורר שיח ציבורי ענף משום שהשלכותיו מעצבות במובהק את אופיים של הספרות העברית העתידית (אילו ספרים יצאו לאור, של אילו מחברים ובאיזה קצב) ושל הרגלי הקריאה של צרכניה. על רקע זה בלטה הסבת המבט של האקדמיה מהדיון הסוער בעתידה של הספרות הישראלית. האקדמיה לספרות — ששותפה בשדה הספרותי, בתפקידים של ביקורת גבולות, שיוך ערך, וגם צריכה והפצה —

לא העמידה את הסוגיה על סדר יומה הציבורי, ומעטים מתוכה פצו פה והביעו דעה (בראשם פרופ' מנחם פרי, שהוא גם העורך הראשי של "הספריה החדשה", ופרופ' יגאל שוורץ, עורך בהוצאת כנרת, זמורה-ביתן, דביר, שהתבטאו בנוגע לחוק הנוכחי מתוקף תפקידם). אלו יוצאים מן הכלל שמעידים על הכלל שלפיו כוחות השוק אינם עניין לאקדמיה (שבאופן אירוני טרודה בהם מניה וביה), ומצב הספרות העברית — שעומד בפני משבר מבני חריף — אינו נוגע לה.

זו דוגמה אקטואלית אחת לנתק החריף בין לימודי הספרות לבין זירת הספרות העכשווית, על המנגנונים האסתטיים, הפוליטיים והכלכליים שמפעילים אותה. מדוע האקדמיה אינה מעורבת בקביעת צביונה האקטואלי של הספרות העברית, ומתנערת משותפות בשיח המידי שעוסק בסוגיה זו?

נציע לשאלה זו שני הסברים מרכזיים. הראשון נוגע למעמדו של המחקר האקדמי העוסק בספרות עכשווית. לשם כך ערכנו מיון של העבודות המחקריות של סטודנטים לתואר שני ושלישי שנכתבו משנת 2000 ואילך בכל האוניברסיטאות בארץ, והופקדו על פי חוק בקטלוג הנתונים של הספרייה הלאומית. הבחנו בין מחקרים העוסקים ביצירות מחמשת העשורים האחרונים (מ-1965 ואילך), לבין עבודות שמתייחסות ליצירות עבריות מודרניות מוקדמות יותר. הנתונים מצביעים על כך שרק 29 אחוזים מהמחקרים בספרות העברית (לתואר שני ושלישי גם יחד) עוסקים ביצירות שנכתבו בחצי המאה האחרונה. בקרב עבודות לתואר שני שיעור מחקרים אלו הוא 30 אחוזים, ובעבודות דוקטורט הוא 27 אחוזים בלבד. חשוב לציין שחלק נכבד מהעבודות שנכתבו על יצירות מהשנים האחרונות מוקדש למחקר על עבודותיהם של א"ב יהושע, עמוס עוז, דויד גרוסמן ורונית מטלון; יוצרים שאף על פי שהם פועלים וכותבים בהווה, הוכרו זה מכבר כקנוניים.

הנתונים הללו מרתקים, משום שהם מעידים על העדפה למחקרים ספרותיים שעוסקים ביצירות וביוצרים שאינם שייכים לאקלים הספרותי העכשווי. מחקרים אקדמיים שמתמקדים בספרות העכשווית אינם מייתרים כמובן את המחקרים על ראשיתה של הספרות העברית או על התנועות הפואטיות והאידיאולוגיות שאפיינו את התפתחותה; הם אף אינם מחליפים מחקרי עומק בספרות הקנונית הוותיקה. אולם אין הם אמורים להתבטל מפניהם. אפשר לצפות שחלק מהמחקר יתמודד עם עולם הספרות העכשווי; יתרום לפולמוס הספרותי שתכליתו להעריך, לנתח ולאבחן את יצירות הזמן, ומתוך כך לאפיין את ההיבטים האסתטיים והפוליטיים של התרבות בישראל כיום.

לא אחת נתקלנו בהמלצה חד-משמעית, שהופנתה כלפי תלמידי מחקר, שלא לעסוק בספרות עכשווית. הסיבות לכך ברורות: עדיין לא התגבש קנון עכשווי שמאפשר "מניה אקדמית בטוחה" לקידום או להתקבלות כחוקר "רציני" (מלבד אותם סופרים שהוזכרו קודם); עדיף שלא "לקחת סיכונים" כדי שלא להיחשד בפופוליזם או בהיעדר עומק היסטורי; הן מבחינת האפשרות לגייס מנחים והן מבחינת שיפוט עבודת המחקר, מוטב להישאר באזור הבטוח יחסית של היוצרים והיצירות המסורתיים מבחינה מחקרית ולהוסיף על המחקר הקיים.

ייתכן שאלו עצות נבונות ככל שהדבר נוגע למעמדו של תלמיד המחקר ולסיכוייו בתוך האקדמיה, אולם הן מייצרות נתק חריף בין שוק הספרים הפעיל (וחרף הבעיות הרבות שלו, הוא פעיל מאוד) ותוצריו לבין השדה האקדמי.

ההסבר השני עניינו הצטמצמותה של השותפות היצרנית של אנשי אקדמיה מובילים בשדה הספרות, בתור עורכים או מבקרים פעילים. מספרם של חוקרי הספרות הפעילים באקדמיה הישראלית שמתפקדים גם בתור עורכים ספרותיים הוא מועט, ואפשר למנות את שמותיהם: יגאל שוורץ, עוזי שביט, מנחם פרי, דנה אולמרט, וכן דרור בורשטיין ונעמה צאל נטולי הקביעות (בזמן כתיבת המאמר). אחרים, כמו משה רון, דרור משעני, יערה שחורי ושירה חדר, כבר אינם פעילים בשני השדות במקביל.

גם כתיבת רצנויות ספרותיות בעיתונות היומית נתפסת כשלב ביניים לצעירים, והיא נגועה, לפחות לפי הסטריאוטיפ הרווח, במידה של פופוליזם שנוגדת את האתוס האקדמי-המחקרי ולעתים גם באה על חשבוננו. מובן שכתובות רצנויות נתפסת כלגיטימית כאשר היא מתייחסת לספריהם של מורים או עמיתים.

אי-אפשר להתעלם מהבעיות שקשורות באפשרויות העריכה הספרותית או הכתיבה הביקורתית, גם לא מהמשאבים המועטים שמופנים לפונקציות הללו, שהן נשמת אפו של השדה הספרותי בכל הנוגע ליצרנות ולהתקבלות של תוצריו. אולם מעמדם המוחלש של העורך ושל המבקר קשורים ללא הפרד בדימוי שלהם כמנותקים מההכשרה האקדמית, שבה אין כמעט מקום למיומנויות עריכה או ביקורת (יוצא מכלל זה הוא התואר השני בהוצאה לאור באוניברסיטת בן-גוריון). דווקא במרחב שבו מצויים כתבי עת מקוונים ואתרים ספרותיים לרוב, שמפעילים, מבקרים ומפרסמים טקסטים של יוצרים צעירים וותיקים, ומוקמות הוצאות בוטיק עצמאיות, נוצרת הבחנה משונה ולא טבעית בין הכוחות שפועלים בשדה הספרותי לבין הכוחות האקדמיים.

כאשר אין כלל יחסי זיקה בין שוק הספרים לבין האקדמיה (ספרים חדשים כמעט אינם נקראים באקדמיה, אף על פי שהסטודנטים מגיעים ללימודי הספרות משום שהם אוהבים לקרוא, והם קוראים — או נהגו לקרוא — ספרות בת זמנם), מלאכת שיפוט הערך מסורה כמעט לגמרי לאנשי השיווק, או לבלוגרים מזדמנים. כאשר חוקרים ומורים אינם מלמדים, מבקרים, חוקרים או עורכים ספרות עכשווית — כלומר, אינם שותפים פעילים בזירה הספרותית האקטואלית — היא מופקרת בעיקר להכרעות המשווקים. את הריק שנוצר (ושלא היה בעבר, על כל פנים לא כך) ממלאים אפוא אנשי השיווק בהוצאות. כך נוצר מעגל קסמים עגום: האיכות נתפסת כירודה, ולכן גם אין טעם לעסוק בה. במילים אחרות, זירת הספרות העכשווית אינה רלוונטית כלל לאקדמיה, והאקדמיה אינה רלוונטית כלל לזירת הספרות העכשווית.

בהוראה, כמו במחקר, אנו תורמים להנצחת גורל חיי המדף הקצרים שנגזר על ספרים משובחים של כותבים משובחים. אי-אפשר כמובן למנות פה את כולם, אולם די להזכיר ספרים שהוציאו בשנים האחרונות יובל שמעוני, דרור בורשטיין, אסתר אטינגר, בלה שייר, יונתן פיין ואחרים; ספרים שהוצאתם לאור היא משמעותית בסדר היום של הספרות העכשווית בישראל.

לא רק שאי־אפשר למצוא אותם כיום על מדפי חנויות הספרים, הם גם כמעט אינם נוכחים ברשימות ביבליוגרפיות של קורסים. כך נוצרת מקבילה אבסורדית בין הטירות המשתנה במהירות של המדף בחנות הספרים, ל"ותיקות" המוזיאלית של המדף בקורסים. הרווח העצום שנפער בין שני המדפים הללו הוא חלק מרכזי בסיפור היחלשותם של לימודי הספרות.

שמרנות רדיקלית

לימודי הספרות, כמו תחומים אחרים, מתפקדים כמוכנים רבים כגילדה. כדי לסמן ולאשרר את גבולותיה ואת המבנה ההיררכי שלה, נמעניה של הגילדה הם בדרך כלל פנימיים. אבל יותר משהגילדה פועלת באופן גלוי לסמן את גבולותיה (האנושיים והתמטיים), נדמה שהיא דומיננטית בצורת המחשבה או הפעולה של חבריה.

העבודה המחקרית ואופני הקריאה שמתרחשים במסגרת הגילדה הספרותית־אקדמית, בכתבי העת המועטים או בכנסים, מייצרים תחושה שהעבודה הביקורתית והאינטלקטואלית היא פעילות בירוקרטית ביסודה: בחלק גדול מן הכתיבה המחקרית של שדה זה אנחנו קוראים את המסד התיאורטי של השעה ומחילים אותו על הטקסט. "קריאה ביקורתית" זו נעשית פעמים רבות באמצעות פרדיגמות ידועות מראש: המרכזית שבהן היא החלוקה ההיסטורית, שתדון במיקומו של טקסט ביחס לדורות שקדמו לו בספרות העברית, או תצביע על תקופות שמסמנות קו שבר. כך לדוגמה יש מחקרים על ספרות התחייה או דור תש"ח, על המפנה שחל בשנות השישים או השבעים בשירה העברית, או על הספרות שאחרי 1967. פרדיגמה אחרת של קריאה ביקורתית משתמשת בתיאוריות שנתפסות כמרכזיות או כרדיקליות לשעתן כדי לבחון יצירות ספרות בחתך היסטורי או תמטי; בשנים האחרונות, התיאוריות הנפוצות הן מתחום הפוסטקולוניאליזם או הפסיכואנליזה. המסד התיאורטי זהה, והמחוות הפרשניות דומות. כמו ב"גזר הדין" של קפקא, המכונה התיאורטית כותבת שוב ושוב את מרכיבי המנגנון של עצמה על גופו של הנדון, קרי הטקסט הספרותי.

בתוך מהלך רפלקסיבי זה ישנם גם ניסיונות להבריש את ההיסטוריה כנגד כיוון הפרווה. לעתים הכיוון המגדרי הוא שמציע את התנועה ההפוכה, ולפעמים הכיוון האתני או הלאומי הם שמציעים אלטרנטיבה לתפיסת ההיסטוריה הספרותית. אולם דווקא ניסיונות ההברשה הללו מבליטים את העובדה שההיסטוריה המוברשת היא אותה היסטוריה עצמה. כך לדוגמה נראה כי חלק מן המחקר הפמיניסטי, שהיה בראשיתו פורץ דרך ומחשבה, וחשף לכאורה את האחידות של הקנון ואת מגבלותיו, התקבע באופן שמציע את אותן פרדיגמות ממש. גם הוא הפך להיות שדה גילדאי בפני עצמו, שבו היררכיות ומסדרים, מחוות פנימיות, חלוקה פנימית לגבוה ולנמוך, לרדיקלי (קרי ראוי) ולשמרני (קרי חסר־ערך). השאלה המגדרית, מרתקת ומהותית ככל שתהיה, התאבנה כמס שפתיים צפוי מראש, כמחויבות אינטלקטואלית (שלא לומר מחווה), שמאפשרת צבירה בטוחה של הון סימבולי באמצעות קריאות פמיניסטיות בקנון הקיים.

דוגמה נוספת, שנוכחת יותר ויותר בפעילות הגילדה הספרותית, קשורה בכיוון האתני של מחקר הספרות העברית. המחשבה והתיאור של ההקשר המזרחי בספרות העברית פעלו פעולה פוליטית בעולם הממשי לא פחות מן הפריצה הפמיניסטית. אולם לעתים נדמה כי גם הקריאה האתנית נחה בשנים האחרונות על שמריה, כבודה וביטחונה, ואף היא כפופה לנוסחאות, להיררכיות, לדיבור ראוי, ולרשימת סופרים ומשוררים קבועים שעמדתם הופכת למסמן של ההיררכיה החדשה (בניגוד גמור למה שמתרחש בתחום זה בשדה הספרותי החוץ-אקדמי, ובניגוד לתמורות שמתרחשות בחברה בישראל). חלק מן הדיון המחקרי בספרות זו, אחרי שהפריצה כבר נעשתה והתקבלה, נראה כטקטיקה המבקשת להימנע מן ההימור שבפריצה לשדות מחקר חדשים, ובו בזמן להבטיח את עמדת המינוריות שיש בה מן הכוח להיחשב רדיקלית, מקורית ובעטת.

מחקר הספרות מאבד בשל כך את פוטנציאל האקטיביות שלו, ולכן הספרות — בעל כורחה — מתמסרת למהלכים שכבר נחתמו, להיסטוריות שכבר סופרו. חלקים גדולים מן הפעילות המחקרית מתאפיינים בסרטוט של הברדלים דקים. למרבה העניין, שמרנות זו מעוגנת דווקא במצע תיאורטי ששולל אותה; מוזיקת מעליות פוסט-סטרוקטורליסטית מלווה דרמת חניכה אקדמית אדיפלית למדי.

מול הפסיאודו-רדיקליות הסלולה והבטוחה הזו, האתנית או המגדרית, קיימים לא מעט שדות מחקר שנתפסים בעיקרם כנחותים, ומודרים כמעט לגמרי מהשיח. ספרות פופולרית, ספרות בלשית, ספרות ילדים, ספרות פנטזיה, מדע בדיוני — כל אלו נמצאים בדרך כלל מחוץ לתחום המחקר הספרותי במחלקות לספרות. המחקר שעוסק בספרות בלשית, ומעוגן בתיאוריות המתאימות לאותו שדה מחקרי, יקוטלג כ"מחקר תרבות", ולא ייכנס בנקל אל הגילדה הספרותית, גם אם הוא ייחשב למעניין, משמעותי ומחדש. היוצרים בז'אנרים הללו בישראל, שיש בהם מקוריים ומרתקים, פורצי דרך ומחשבה, לא ייכנסו בדרך כלל בשעריו של הקנון המחקרי, כל שכן ל"שיעורי הליבה" של החוגים עצמם.

סוגיית מחקר הספרות והוראתו אינה מתמצה בשאלה על מה מותר לדבר או מה כדאי לחקור, אלא כרוכה גם בשאלה למי מותר לעשות זאת. שמירת המחיצות בין חוגים לספרות עברית לחוגים לספרות כללית בחלק מן המוסדות, כמו גם בין לימודי תרבות ללימודי ספרות, היא בעלת ערך לא רק לשמירת הדיסציפלינה, אלא גם לשימור מעמדם של המומחים במרכז השדה. מי שמבצע תנועה מבחוץ פנימה, כלומר ממחקר תרבות אל הספרות, ממחקר ספרות כללית אל ספרות עברית, או אפילו תנועה החוצה, כמו למשל ממחקר ספרות אל ספרות פופולרית, אל לימודי תרבות או לקולנוע, ייחשד בפופולריזציה, כלומר בויתור על עמדת המומחיות. הגבולות בין הדיסציפלינות נשאו משמעות (ומעניין לחשוב על תפקידה ונחיצותה כיום), אולם יש לשוב ולשקול את הסיבות שהופכות אותם להכרחיים כל כך בארגון השדה.

חוקרי הספרות — כולנו או רובנו — עוסקים לא רק בספרות. עולמה הדיסציפלינרי של הספרות הורחב מזמן מהנרטולוגיה אל לימודי התרבות: ספרות וקולנוע, פסיכולוגיה

ופוליטיקה, פילוסופיה וסוציולוגיה, אמנות וטכנולוגיה — כל החיבורים האלו כבר מיושמים. הספרות היא שער אל הנפש ואל הדמיון, אל התרבות ואל הפוליטיקה. ותכונה זו של הספרות, שגם כפורמליזם הנוקשה ביותר מצאה לעצמה ביטוי, היא סיבת החיוניות של הטקסטים ושל הקריאה בהם, וגם של תחום המחקר שלהם. אולי מוטב לפרוץ את הגבולות הדיסציפלינריים גם ברמה הפורמלית, לסגל דרגות חופש; קרי לתפוס את הספרות העברית כזירה מרכזית של לימודי התרבות בישראל: תמיד בין-תחומיים, מתגושים, נאבקים לפתוח שערים.

היעדרה של נוכחות אינטלקטואלית

במסתו המרתקת והחריפה "מדינת ישראל נגד מדעי הרוח", שפורסמה בגיליון 42 של תיאוריה וביקורת, כתב לירן רזינסקי על ההיבט הפוליטי של ירידת קרנם של מדעי הרוח בישראל, ובעיקר על אופייה של המתקפה כנגד העמדה הביקורתית של מדעי הרוח והחברה בישראל. דבריו על תפקידו המסורתי של האינטלקטואל, ועל האופן שבו הוא נתפס במרחב הישראלי כיום, שופכים אור על המתרחש בשדה מחקר הספרות בישראל ובכוחם להצביע על מה שנעלם ממנו. "אינטלקטואלים של ספרות" נתפסים בישראל בעיקר כמי שאמונים על ידע נרחב בקנון הספרות העברית על כל תקופותיו. מצוידים בשפה ובמקורותיה, בהיכרות נרחבת עם טקסטים ובידע היסטורי רחב של ספרות עברית, האינטלקטואלים יכולים לחקור ולהנחיל ידע בשאלות של דורות ספרותיים ומיקומם. שאלות כמו מי נמצא בתוך הקנון ומי מחוצה לו, ואת מי כדאי להאיר באור חדש, הן גלגול של שאלות קודמות כמו מי ה"אבא" או ה"סבא" של הספרות העברית, ומי נחשב "גבוה" ומי "נמוך". אולם כפי שמתאר רזינסקי, תפקידו של האינטלקטואל המעורב רחב יותר. לאינטלקטואל המעורב יש תפקיד ציבורי; תפקידו לא רק לדעת, אלא גם להתנגש במוסכמות, לפרק הנחות יסוד ולהטיל ספק בנאמנויות מסורתיות — ולעשות זאת במרחב הציבורי.

נדמה כי בשדה הביקורת של הספרות העברית עמדת האינטלקטואל המעורב כמעט אינה קיימת; ואילו העמדה האחרת, זו שמשמרת אתוס של "אהבת הרוח והידע", מעוקרת במקרים רבים מן הארוס שהצית אותה מלכתחילה. הוויכוח המרכזי על הדרך שבה הספרות צריכה להילמד או להיחקר מתקיים בין שתי עמדות יציבות: בין מי שנתפסים כמגייסים את הספרות לטובת התיאוריה הביקורתית ומקריבים אותה על מזבח "הפוליטי", לבין מי שמואשמים בעיקור הממד הפוליטי מן הטקסט, ובאוניברסליזציה מסורתית בחסות "האסתטי".

אולם גם הוויכוח הזה מתקיים לכאורה בלבד, משום שהמיקום של כל אחד מן החוקרים נתון מראש, כמו הבחירה לאיזה "מחנה" להשתייך. בשל קיבעונן של התפיסות המרכזיות בנוגע לתפקידו של המחקר הספרותי, התנועה בין "הארוס האסתטי" ל"ארוס הפוליטי" כמעט אינה מתרחשת. אפילו הבמות והכנסים של מחקר הספרות, או חלוקת המושבים באותם כנסים, מבוססים במידה רבה על פי החלוקה למחנות היריבים, שניצבים גב אל גב וכמעט אינם מתעמתים.

ל"מריבות ספרותיות" בוערות, עסיסיות, מפעילות מחשבה ורגש, יש מסורת מפוארת בספרות העברית, עוד מ"ויכוח הצעירים" בהנהגת ברדיצ'בסקי כנגד עורך השילוח, אחד העם. כיום הן אינן בנמצא. אנו מנסים להיזכר מתי התרחשה בפעם האחרונה מריבה מחיה ומשמעותית שנוגעת לאופייה של הספרות, לפואטיקה שלה או לתפקידיה התרבותיים, שחדרה את גבולות השיח האקדמי? נדמה שהאחרונה הייתה הוויכוח בין זך לאלתרמן, לפני כחמישים שנה, וכולנו עוד דשים בו.

לצעירים מומלץ שלא להיות חצופים יתר על המידה, הן בתמות, הן ביחס למושאי המחקר, והן ביחס למי שמדברים בשמו או כנגדו; ולבכירים כבר אין סיבה למרוד (וברור לנו שיש יוצאי דופן). משהו מן השמחה, הרוגז והאָרוס של השיח הספרותי ושל הנאת הקריאה, אבד. נדמה שלטקסטים אסור עוד לקיים יחסים ארוטיים עם הקורא האקדמי. הארוטיקה היחידה שייכת לקולגיאליות, שהיא הרגש המרכזי שמחליף את שמחת הספרות; והוא מתבטא בציטוטים קולגיאליים, קרי במסיבת קוקטייל סגורה של פרשנים שמגיבים זה לזה, שופטים בחומרה או ממציאים דוגמאות למחשבות של אנשים חכמים מפריז. בעולם שסיגל לעצמו את דגל המומחיות הצרה כעדות לגיטימציה אקדמית, מרחב הבעת הדעה והחשיבה מצטמצם. ובעולם הסגור, המומחה והמופנם, ובמיוחד בתרבות בישראל כיום, אין כל אפשרות לוויכוח מהותי. אין עידוד ליציאה חיונית אל מרחב ציבורי ופומבי כדי להשמיע בו קול ודעה, ולהסתכן; ואין הנעה לחידוש השיח הפנימי הספרותי, שעשוי לשאת משמעות חיונית. מהלכים כאלו יוכלו להשיב את לימודי הספרות למעמד הראוי להם, ככוח אינטלקטואלי בעל השפעה על עולם הספרות והתרבות; אבל לא רק עליו. הם יאפשרו לראות את השדה הספרותי הביקורתי כנתון בעיצומם של שיחה, ויכוח ותהייה תוססים — ולא רק מציית לכללים הלא כתובים והנוקשים של שיח שמכתיב עמדה אנטגוניסטית-ביקורתית, המובנית כמבוי סתום. הם יאפשרו צמיחה של כוח אינטלקטואלי שניחן במקוריות, בהעזה ובאחריות כלפי החברה שאופפת אותו וכלפי הטקסטים שנכתבו ונכתבים בה כיום, כוח שמייצר זירות של דיון פומבי בשפה העברית. השדה הספרותי זקוק לזירות הללו; החוגים לספרות, ומי שמבקשים לבוא בשעריהם, צריכים לייצר אותן.